

אלול תשנ"ח
1998

צבי פלג

הישיבה, ההסבה והריהוט ששימש בסעודה בתקופת המשנה והתלמוד

הקדמה

הסעודה בתקופת המשנה והתלמוד נערכה בצורה שונה מאופן הסעודה שאנו סועדים בימינו. בתקופת המשנה והתלמוד יש להבחין בין סעודה חגיגית או רשמית לבין סעודת חול פשוטה. הסעודה הרשמית נערכה בצורה מכובדת ביותר תוך הקפדה על כללים מסודרים ושימוש ברהיטים המתאימים. לעומת זאת, סעודות חול נערכו באופן פשוט יותר ולעיתים לא השתמשו הסועדים ברהיטים כלל.

בין הרהיטים החשובים ביותר, אנו מוצאים את אלו ששמשו לסעודה. רהיטים אלו כוללים את הספסלים, הכסאות, המיטות והשולחנות. צורתם של רהיטים אלה, החומר מהם הם היו עשוים ואופן השימוש בהם היו שונים מרהיטים אלה בימינו.

מטרת לקט זה היא להמחיש למדריך ולמטייל באתרים מתקופת המשנה והתלמוד, את צורת החיים של תושבי האתרים בני התקופה. בדרך כלל רואים המדריך והמטייל באתרים, את שרידי המבנים ושאר הפרטים ששרידיהם נותרו בשטח. בלקט זה ננסה להחיות את אורח החיים באותה תקופה.

ישיבה והסבה

1. שני שלבים בסעודה הרשמית

"אורחין נכנסים ויושבין על ספסלים ועל גבי קתדראות עד שיתכנסו, נתכנסו כולן נתנו להם לידיים, כל אחד ואחד נוטל ידו אחת. מזגו להם את הכוס כל אחד ואחד מברך לעצמו. הביאו לפניהם פרפראות, כל אחד ואחד מברך לעצמו. עלו והיסבו ונתנו להם לידיים, אף על פי שנטל ידו אחת נוטל שתי ידיו. מזגו להם את הכוס, אף על פי שברך על הראשון מברך על השני. הביאו לפניהם פרפראות, אף על פי שבירך על הראשונה מברך על השניה ואחד מברך לכולן".

(תוספתא, ברכות ד' ח', מהדורת ליברמן עמ' 20)

לסעודה היו שני שלבים. בשלב הראשון - שלב ההתכנסות, ישבו המוזמנים על גבי ספסלים וקתדראות והוגשו להם שתיה ופרפראות. בשלב זה כל אדם בירך לעצמו. לאחר ההתכנסות עברו הסועדים למקום בו נערכה הסעודה, ועברו מישיבה להסבה. בשלב זה, שהוא עיקר הסעודה, ברכו שוב על המזון והפעם בירך אחד והוציא את כולם. אנו רואים כי הברכה שבירכו בשלב הראשון אינה פוטרת מלברך בשלב השני של הסעודה, ומכאן עולה כי המשתתפים חשו שמדובר בשתי סעודות. נראה מכאן גם כי הצירוף של החבורה כולה לעניין הברכה נוצר על ידי ההסבה שיצרה, כנראה, תחושה של חבורה סועדת.

2. שתי צורות הישיבה בסעודה

"היו יושבים לאכול, כל אחד ואחד מברך לעצמו.

היסבו, אחד מברך לכולם."

(משנה, ברכות ו' ד')

במקרה שמתכנסים לסעודה מספר אנשים, קובעת צורת ישיבתם האם מדובר בסעודה של בודדים או בסעודה משותפת. אם ישבו המשתתפים, על כל אחד לברך לעצמו, כיוון שצורת ישיבה זו אינה נחשבת כסעודה משותפת. אם היסבו המשתתפים, אחד מברך ומוציא ידי חובת הברכה את שאר המשתתפים, ומכאן שסעודה הנערכת בהסבה יוצרת את תחושת החבורה.

3. סדר הישיבה על מיטות ההסבה

"כיצד סדר היסב ? בזמן שהן שתי מיטות, גדול מיסב בראשה של ראשונה, שני לו למטה הימנו.

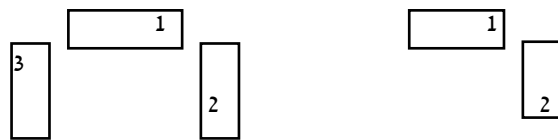
בזמן שהן שלוש מיטות, גדול מיסב בראשה של אמצעית, שני לו למעלה הימנו, שלישי לו למטה הימנו"

(תוספתא, ברכות ה' ה', ליברמן עמ' 26)

על פי התוספתא שלפנינו היסב כל אדם על מיטה משלו, ולסעודה הוכנו מיטות כמספר המשתתפים (בתיאור של התוספתא, שתיים או שלוש מיטות). מתיאורים מהעולם הרומי עולה כי מנהגם היה להסב שלשה אנשים על כל מיטה ולסעודה הובאו בדרך כלל שלוש מיטות שהוצבו בצורת ח'.

סדר הישיבה על מיטות ההסבה היה בעל משמעות. על פי התוספתא היה האדם החשוב מיסב על המיטה האמצעית ובמיטות שמשני צידיו ישבו האורחים הפחות חשובים. אנו יודעים כי גם בעולם הרומי היתה הקפדה על הסבה לפי דרגת חשיבות הסועדים.

שירטוט סדר ההסבה על פי התוספתא :



4. ההסבה אצל התיראפויטים

התיראפויטים היתה קבוצה של יהודים שחיו באלכסנדריה שבמצרים והתנהגו בפרישות. מסתבר שאף שנהגו בפרישות קיימו את סעודתם תוך כדי הסבה על מיטות. את מנהגי הפרישות קיימו בכך שהמצעים שעל המיטות היו פשוטים וגסים.

"הם נעמדים בשורה לפני מיטות הסעודה ...

אין שם אלא מצעי עלים פשוטים

ועליהם מחצלת גסה מאוד עשויה פפירוס מקומי

המורם במקצת במקום המרפקים לשם משענת ..."

(פילון, על חיי העיון, סעיף 66 - 69)

5. ישיבה על גבי הקרקע

”כך אמר ר' ישמעאל בר' יוסי: אבא שלחא הווה, ואמר הביאו שלחין ונשב עליהן”
 תרגום: כך אמר ר' ישמעאל בר' יוסי: אבא מעבד עורות היה, ואמר הביאו עורות ונשב עליהן.
 (בבלי, שבת מ"ט ע"א וע"ב)

נראה כי במצבים מסויימים היו יושבים על גבי עור הפרוש על הקרקע ולא על גבי ריהוט. מסתבר שדרך ישיבה זו היתה מקובלת אצל בעלי יכולת כלכלית נמוכה.

ספסל, כיסא ומיטה

6. ספסל, כיסא ומיטה

”אדם יש לו בן בית, פעם ראשונה הוא מושיבו על המיטה, כשהוא נכנס שניה אצלו מושיבו על הכיסא, שלישית על הספסל, רביעית אומר לו כמה דוחק זה עלי ומטריחני”

(מדרש תהילים ד' ג', בובר עמ' 42)

המשנה מתארת מציאות חברתית בה אדם מתארח אצל חבירו פעמים רבות עד שנעשה עליו לטורח. מפעם לפעם דוחק בעל הבית את האורח למקום פחות מכובד. על פי ההקשר בו נזכרת המיטה, מובן כי מדובר על מיטה המשמשת לישיבה ואינה מיטה המיועדת לשינה. מקור זה מביא לפנינו שלושה רהיטים ששמשו לישיבה ואנו יכולים ללמוד על סדר החשיבות שלהם על פי הסדר בו הם מובאים. המיטה היא המכובדת ביותר, אחריה בא הכיסא, והפשוט ביותר הוא הספסל.

7. ספסל

”ספסל שניטל אחד מראשיו טהור, ניטל השני טהור.

אם יש בו גובה טפח טמא.”

(משנה, כלים כ"ב ג')

המשנה עוסקת בענייני טומאה וטהרה בכלים. כלל בסיסי בעניינים אלו הוא, כי חפץ המוגדר ככלי מקבל טומאה אם נוגע בו גורם מטמא. חפץ שאינו מוגדר ככלי לא מקבל טומאה ויהיה טהור אף אם יגע בו גורם מטמא.

המשנה שלפנינו מבררת באיזה מצב ספסל יקרא כלי. הספסל הנדון במשנה היה מורכב משני "ראשים" = רגליים מאונכות שעליהם הונח משטח עליון לישיבה. על פי המשנה אם ניטלה אחת מרגליו של הספסל, כיוון שאינו ראוי לישיבה הוא לא יקרא כלי ולא יקבל טומאה. אותו דין יחול במקרה ונשברו שתי רגליו. אולם אם נשברו שתי רגליו של הספסל וגובהו של משטח הישיבה בפני עצמו, ללא הרגליים, הוא לפחות טפח, כך שאפשר להשתמש בו ללא הרגליים הרי שהוא יחשב כלי ויקבל טומאה.

8. כיסא

"כסא שלא היו חיפוייו יוצאין וניטלו - טמא, שכן דרכו להיות מטהו על צדו ויושב. כסא שניטל חיפוי האמצעי והחיצוניים קיימים - טמא. ניטלו החיצוניים והאמצעי קיים - טמא. רבי שמעון אומר אם היה רחב טפח" (משנה, כלים כ"ב ה' - ו')

המשנה ממשיכה לעסוק כמו במקור הקודם בהגדרת הכיסא ככלי לעניין טומאה. לעיקר הכיסא נחשבים: רגליו והמלבן העליון שאליו מחוברות הרגליים, ועליו מניחים את המושב. שאר חלקי הכיסא - כולל מושב הכיסא עצמו - נקראים חיפויים, והם נועדו לנוחות הישיבה ולנוי הכיסא. המשנה שהבאנו עוסקת בכיסא שנשברו חלקים שונים מהחיפויים שלו. מתוך פירוט המשנה מתגלים לנו חלקיו השונים של הכיסא:

"כסא שלא היו חיפוייו יוצאין וניטלו - טמא, שכן דרכו להיות מטהו על צדו ויושב."

נראה שלעיתים היו חיפויי המושב בולטים מהמסגרת ואז לא ניתן היה להעמידו על צידו. אם לא היו חיפויי המושב בולטים מהמסגרת ניתן היה להעמידו על צידו ולשבת עליו כך.

"כסא שניטל חיפוי האמצעי והחיצוניים קיימים - טמא. ניטלו החיצוניים והאמצעי קיים - טמא. רבי שמעון אומר אם היה רחב טפח"

מחלק זה של המשנה נראה שהמושב היה מורכב משלשה קרשים ועל פי התיאור במשנה היו משתמשים בכיסא גם אם נותרו בו שני הקרשים החיצוניים או אף הקרש האמצעי בלבד.

9. ההסבה על המיטה

”מציעין עשר מיטות שאם ירצה מיסב באחת מהן”

(תוספתא, שבת, י”ב י”ז, ליברמן עמ’ 56)

ההסבה בסעודה היתה על גבי מיטות. ההסבה היתה דרך הסעודה המקובלת ביותר ולכן בשבת התיירו להציע מיטות רבות כדי שתהיינה מוכנות להסבה, אף שבסופו של דבר יסב רק על אחת מהן.

10. כיבוד הרצפה לאחר הסעודה

”של בית רבן גמליאל היו מכבדין בין המיטות. אמר רבי אלעזר בן רבי צדוק:

פעמים הרבה אכלתי אצל רבן גמליאל ולא היו מכבדין בין המיטות אלא סדינים

היו פורשים על גבי הארץ וכיוון שהיו האורחין יוצאין היו קופלין אותם”

(ירושלמי, ביצה פ”ב ה”ז, י”ב ע”א)

לאחר הסעודה היה צורך לנקות את איזור הסעודה ובדרך כלל היו מטאטים בין המיטות. הבעיה בכיבוד שבין המיטות בשבת, היא בהשווית הגומות שחכמים גזרו ואסרו, בגלל שהדבר דומה למלאכת בונה. הירושלמי דן כאן כיצד לנהוג בעניין זה בשבת ומביא לנו תיאור חי של המציאות: רבי אלעזר בן צדוק מספר לנו כי בבית רבן גמליאל, נהגו בשבת לפרוס סדינים על הארץ ולאחר הסעודה היו מקפלים אותם יחד עם הפסולת שנפלה עליהם.

השולחן

11. שולחן קטן ופינוי הפסולת ממנו

”בית שמאי אומרים מגביהין מן השולחן עצמות וקליפין ובית הלל אומרים נוטל

את הטבלה כולה ומנערה”

(משנה, שבת כ”א ג’)

מחלוקת זו, הנוגעת לפינוי האשפה מהשולחן בסיום הסעודה בשבת, קשורה לדיני מוקצה בשבת. לדעת בית שמאי מותר לקחת את הפסולת מהשולחן ולסלקה ואין בהם דין מוקצה, ולדעת בית הלל אסור לקחת את הפסולת בידיים ממש אלא בדרך עקיפה.

המשנה מציגה לפנינו שולחן קטן ואישי שניתן לקחת את הטבלה (= המשטח העליון של השולחן) ולנערו. על פי תיאור זה יתכן שהטבלה עמדה על רגליים אך ניתן היה להסיר אותה בקלות. כמו כן יתכן שהשולחן לא היה אלא טבלה הדומה למגש גדול, ללא רגליים כלל.

12. הסרת הפסולת מהשולחן

"זכריה בן אבקילס לא היה נוהג לא כדברי בית שמאי ולא כדברי בית הלל אלא נוטל ומשליך לאחר המיטה."
(תוספתא, שבת ט"ז ז', ליברמן עמ' 77)

בית שמאי ובית הלל חולקים האם מותר בשבת לקחת את הפסולת מהשולחן ולזרקה או שיש להרים את השולחן עצמו ולנערו. זכריה בן אבקילס שלא רצה להכנס למחלוקת זו שבין בית הלל לבית שמאי, היה זורק את הפסולת תוך כדי אכילה, עוד לפני שהניחו על השולחן, אל מאחורי המיטה עליה היסב.

13. שולחן קטן לכל אחד מהמשתתפים בעולם הרומי

פטרוניוס גאיוס, שהיה מקורב לנירון קיסר, וחי במאה הראשונה לספירה, כתב ספר בשם "משתה טרימלכיון". במהלך תיאור הסעודה הוא מספר:
"אז נתתי הוראה שלכל אחד יהיה שולחן נפרד, ובדרך זו העבדים המלוכלכים לא יגרמו לנו לחום בהצטופפם סביבנו."
(פטרוניוס, סטיריקון, פרק 34)

כך גם מספר לנו פילון על הסעודה הרומית במאה הראשונה לספירה:
"משנכנסו המשתתפים הוגש המזון לסועדים על גבי שולחנות קטנים שהוכנסו אל חדר הסעודה לאחר שהמשתתפים כבר היו מסובים."
(פילון, על חיי העיון, סעיף 49 - 54)

14. שולחן בעל שלוש רגלים ושימוש בטבלה בלבד

"השולחן שניטלה אחת מרגליו טהור, ניטלה שניה טהור, ניטלה שלישית טמא כשיחשוב עליו, רבי יוסי אומר אין צריך מחשבה."
(משנה, כלים כ"ב ב')

כל זמן שהשולחן הוא בעל שלוש רגלים וניתן להשתמש בו, הרי הוא כלי ומקבל טומאה. לאחר שניטלה רגל אחת או שתיים ואין אפשרות להשתמש בשולחן הרי הוא אינו כלי הראוי לשימוש ואינו מקבל טומאה. כאשר ניטלו כל שלשת רגליו של השולחן הרי שוב ניתן להשתמש בו כטבלה בלבד ללא רגליים בתנאי שיש כוונה לבעל השולחן להשתמש בו באופן הזה. לדעת רבי יוסי גם ללא כוונה מיוחדת מהווה הטבלה כלי הראוי לשימוש כיוון שזוהי דרך מקובלת ובפשטות בעל השולחן מתכוון להשתמש בו במצבו כשולחן ללא רגליים.

[מקור זה הוא חלק מרצף המשניות במסכת כלים שהבאנו במקורות מספר 7 - 8]

15. שולחן בעל שלוש רגליים לעתיד לבוא

“עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי”

תרגום: עתידים צדיקים לאכול על שולחן זהב בעל שלוש רגליים.

(בבלי, תענית כ"ה ע"א)

16. החומרים מהם יצרו שולחנות: עץ, אבן, שיש וחרס

“שולחן שחפהו בשיש לאכול עליו, אף על פי שעשה לו עץ רחב להיות מקבל בו

את השיש, טהור שלא עשאו אלא לחיזוק להיות מקבל בו את השיש.”

(תוספתא, כלים בבא בתרא א' י')

כפי שנראה להלן מהדיון בתוספתא מסתבר, שבתקופת המשנה השתמשו בעץ ובשיש להכנת שולחנות.

כלי העשוי אבן אינו מקבל טומאה וכלי העשוי עץ מקבל טומאה. התוספתא דנה בשולחן שיש לו מסגרת עשויה עץ ועליה מונחת טבלה העשויה שיש. על פי התוספתא כיוון שהטבלה היא עיקר השולחן והיא עשויה שיש, למרות שהשיש מונח על מסגרת עץ אין השולחן מקבל טומאה.

17. שולחן מעץ ומחרס

“טבלה שאין לה ליזבז, בכלי עץ טמאה ובכלי חרס טהורה”

(משנה, כלים כ"ז א')

ממשנה זו אנו רואים שהיו טבלאות העשויות מעץ והיו שהיו עשויות חרס.

בהלכה ישנו הבדל לעניין טומאה, בין כלים שיש להם חלל קיבול, לבין כלים שאין להם חלל קיבול. כלי העשוי מחרס, מקבל טומאה רק אם יש לו חלל קיבול. לעומת זאת כלי העשוי עץ, מקבל טומאה גם אם אין לו חלל קיבול.

המשנה עוסקת בטבלה של שולחן שאין לה ליזבז - כלומר אין לה מסגרת בולטת, היוצרת מטבלת השולחן מעין משטח שיש לו יכולת קיבול. המשנה מבדילה בין טבלה מעץ לטבלה מחרס לעניין זה. טבלה ללא ליזבז העשויה מעץ תקבל טומאה ואם היא עשויה חרס הרי שלא תקבל טומאה.

18. טבלה יפה ויקרה

"מעשה בעכו"ם אחד שעשה סעודה לכל בני עירו. אמר רבי דוסתאי אותי זימן לאותה סעודה עם כל בני עירו ולא היה שולחנו חסר מכל מטעמים שבעולם אלא אגוזי פרך בלבד. מה עשה? נטל את הטבלה מלפנינו שהיתה יפה יותר משה ככרי כסף ושברה. אמרתי לו מפני מה עשית כן? אמר לי: אתם אומרים שהעולם הזה שלנו והעולם הבא שלכם, אם אין אנו אוכלין עכשיו אימתי אנו אוכלים."

(תנחומא, פנחס, סימן י"ג)

19. שולחן מיוחד ויקר עשוי זהב

"אמר רבי חייא בר אבא: פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא והביאו לפניו שולחן של זהב משוי ששה עשר בני אדם. ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וקיתונות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים. וכשמניחים אותו אומרים לה' הארץ ומלואה וכשמסלקים אותו אומרים השמים שמים לה'. אמרתי לו: בני במה זכית לכך? אמר לי: קצב הייתי ומכל בהמה שהיתה נאה אמרתי זו תהא לשבת. אמרתי לו: אשריך שזכית וברוך המקום שזיכה לך."

(בבלי, שבת קי"ט ע"א)

מקורות נוספים לעיון:

1. ש' ספראי, בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה, ירושלים תשמ"ג.
2. נ' אביגד, העיר העליונה של ירושלים, ירושלים 1980.
3. Thomas H., Dyer LL.D., Pompeii: its History, Buildings and Antiquities, London 1867.
4. Guhl E., Koner W., The Life of the Greeks and Romans, London 1889.